

AYOLLARGA NISBATAN OILAVIY ZO‘RAVONLIK KO‘RINISHLARI VA UNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-20-409-413>

Nasimdjanova Maxsuma Majidovna
*O‘zXA Din psixologiyasi va pedagogika
kafedrası dotsenti, PhD*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola oiladagi zo‘ravonlik muammosining ijtimoiy-psixologik mohiyatini, ayniqsa ayollarning oilaviy munosabatlardagi viktin xulq-atvorini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Unda oiladagi zo‘ravonlikning turlari (jismoniy, psixologik, jinsiy va iqtisodiy), kelib chiqish sabablari hamda uning ayollar ruhiy salomatligiga ko‘rsatadigan uzoq muddatli salbiy ta‘siri yoritilgan. Muammoning viktimologik jihatları oiladagi disfunktsional munosabatlar kontekstida ko‘rib chiqilib, zo‘ravonlikning oldini olish, psixologik reabilitatsiya va profilaktika choralari zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: oiladagi zo‘ravonlik, ayollarga nisbatan zo‘ravonlik, psixologik zo‘ravonlik, jismoniy zo‘ravonlik, viktin xulq-atvor, viktimizatsiya, disfunktsional oila, shaxsiy chegaralar, o‘rganilgan ojizlik, psixologik travma, manipulyatsiya, ijtimoiy stereotiplar, reabilitatsiya, profilaktika

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена анализу социально-психологической сущности проблемы домашнего насилия, в особенности виктимного поведения женщин в семейных отношениях. Рассматриваются виды домашнего насилия (физическое, психологическое, сексуальное и экономическое), причины его возникновения, а также его долгосрочное негативное влияние на психическое здоровье женщин. Виктимологические аспекты проблемы анализируются в контексте дисфункциональных семейных отношений. Обосновывается необходимость профилактики насилия, а также разработки программ психологической реабилитации и поддержки пострадавших женщин.

Ключевые слова: домашнее насилие, насилие в отношении женщин, психологическое насилие, физическое насилие, виктимное поведение, виктимизация, дисфункциональная семья, личные границы, выученная беспомощность, психологическая травма, манипуляция, социальные стереотипы, реабилитация, профилактика.

ABSTRACT

This article examines the socio-psychological nature of domestic violence, with a particular focus on victim behavior among women in family relationships. It explores the types of domestic violence (physical, psychological, sexual, and economic), the underlying causes, and its long-term negative impact on women's mental health. The victimological aspects of the issue are analyzed within the context of dysfunctional family relationships. The article substantiates the need for violence prevention measures, as well as psychological rehabilitation and support programs for affected women.

Keywords: domestic violence, violence against women, psychological abuse, physical abuse, victim behavior, victimization, dysfunctional family, personal boundaries, learned helplessness, psychological trauma, manipulation, social stereotypes, rehabilitation, prevention.

Oiladagi zo‘ravonlik ko‘p yillar davomida insoniyat uchun muhim muammo bo‘lib kelgan. Hech bir mamlakat, shahar yoki jamoa bu hodisadan butunlay holi

emas. So‘nggi paytlarda oiladagi zo‘ravonlik tobora keng tarqalib, jamiyat uchun xavf tug‘dirib, jinoiy xulq-atvorga aylanib bormoqda. Bunday jinoyatlarning qariyb yarmi oilada sodir etiladi.

Oiladagi zo‘ravonlik holatlari ko‘pincha qurbonlar hayotining ko‘plab jabhalariga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi, ularning hayot sifati va umrini qisqartiradigan turli oqibatlariga olib keladi. Hatto ro‘y bergan bitta hodisa ham oiladagi zo‘ravonlikka duchor bo‘lgan bolalarga ham, kattalarga ham umrbod ta‘sir qilishi mumkin. Ayrim mamlakatlarning sud-tibbiyot va sud-psixologik amaliyotida har bir bunday holatga yondashuv ancha murakkab, ko‘pincha har tomonlama bo‘ladi, chunki zo‘ravonlik harakatlariga xos bo‘lgan belgilar va xususiyatlar ushbu holatlarni aniqlash va kelajakdagi holatlarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

Zo‘ravonlik deganda shaxsga nisbatan qo‘rqitish yoki amalda jismoniy kuchni qasddan qo‘llash, natijada tan jarohati, o‘lim, ruhiy jarohat, rivojlanish nuqsonlari yoki har xil turdagi zararning yetkazilishi tushuniladi. Ko‘pincha bolalar, ayollar va qariyalar oiladagi zo‘ravonlikka duchor bo‘lishadi. Erkaklarga nisbatan zo‘ravonlik juda kam uchraydi. Zo‘ravonlik harakatlari bir martalik, takroriy yoki surunkali bo‘lib, jismoniy va ruhiy salomatlik muammolariga olib keladi [1].

Barcha zo‘ravonlik holatlarining yarmi (50,6%) uyda sodir bo‘ladi. Oiladagi zo‘ravonlikning sabablari turlicha: ish bilan bog‘liq muammolar, moddiy qiyinchiliklar, uy-joy muammolari, to‘liq bo‘lmagan oilalar, ichkilikbozlik, giyohvandlik, bolalik davridagi zo‘ravonlik, umidsizlikka dosh berish, shaxsiyatning ayrim xususiyatlari, pandemiyaning stress bilan bog‘liq oqibatlari va boshqalar. Ayollarning 80 foizi hayoti davomida oilada zo‘ravonlikka duchor bo‘ladi va har beshinchi ayol jismoniy tajovuz qurboni bo‘ladi. Oiladagi zo‘ravonlik holatlari ko‘pincha yashirin bo‘ladi. Bu an‘anaviy tarbiya tizimi va milliy xususiyatlar bilan izohlanadi. Ba‘zi hollarda zo‘ravonlikning ko‘zga ko‘rinadigan alomatlari sport, maishiy jarohatlar va boshqalar niqobi ostida yashiringan bo‘ladi. Aksariyat mualliflar oilaviy zo‘ravonlikning jismoniy, hissiy va jinsiy turlarini yoki ularning kombinatsiyasini ajratib ko‘rsatadilar. Bundan tashqari, zo‘ravonlik turini ko‘rsatadigan bir qator belgilar mavjud va u quyidagilarda namoyon bo‘ladi: oila ichidagi tashvish yoki stress; qarindoshlardan birining fikrini qadrsizlantirish; doimiy urish, turtkilash yoki kaltaklash; ma‘lum bir oila a‘zosi tomonidan tegishli xatti-harakatlarda ifodalangan haddan tashqari tajovuz (devorlarni teshish, uy-ro‘zg‘or buyumlariga zarar yetkazish); va tez-tez psixologik tahqirlash [2].

Ayollarga nisbatan oilaviy zo‘ravonlik jismoniy, jinsiy, iqtisodiy va ruhiy xorlash ko‘rinishida bo‘lib, kamsitish, tahdid va jazolash orqali amalga oshiriladi. Oiladagi zo‘ravonlik tajovuzkor erning zo‘ravonlik xatti-harakatining alohida hodisasi va shunchaki eskirgan odat emas. Darhaqiqat, oiladagi zo‘ravonlik va zo‘ravonlik tahdidi ayollarni erkinlik va o‘zini o‘zi rivojlantirishdan mahrum qilish uchun mavjud bo‘lgan kuch va nazorat mexanizmlari bo‘lib, butun dunyo bo‘ylab ayollarga nisbatan umumiy zo‘ravonlikning bir ko‘rinishidir .

Ayollarga nisbatan zo'ravonlik amalga oshirilishining bir qator ko'rinishlari mavjud bo'lib, bularning barchasi ayolning mustaqilligini cheklashga, uning ustida hukmronlik o'rnatishga va shu orqali zo'ravonning o'z shaxsiy ehtiyojlarini qondirishiga yo'naltirilgan bo'ladi. Odatda oiladagi ayollarga jismoniy va psixologik zo'ravonlikdagi asosiy figura erkak bo'lsada, ba'zida oilaning boshqa a'zolari qaynona, qaynota hamda ernaing aka-uka va opa-singillari ham zo'ravonlik subyektlari sifatida namoyon bo'ladilar.

Ayollarga nisbatan qo'llaniluvchi zo'ravonlik va tayziqning ko'rinishlaridan biri psixologik zo'ravonlik bo'lib, u shuningdek, hissiy yoki axloqiy zo'ravonlik sifatida ham tanilgan bo'lib, ruhiy jarohatlarga shu jumladan bezovtalik, ruhiy tushkunlik, jarohatdan keyingi stress va bilvosita, ikkilamchi jarohatli stress buzilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan zo'ravonlik shaklidir. Psixologik zo'ravonlik qilishdan asosiy maqsad hokimiyat va boshqalar ustidan nazorat qilish istagidir. Psixologik zo'ravonlik qilishga moyil bo'lgan odamlar shubhalanuvchan, hasadgo'y bo'ladilar, kayfiyatlari keskin va tez-tez o'zgarib turadi, o'zini tuta olmaydi, zo'ravonlik va tajovuzni oqlashga moyillik kabi xususiyatlari bilan ajralib turadilar. Psixologik va jismoniy zo'ravonlikka moyil bo'lgan odamlarda ko'pincha shaxsiyat buzilishlari mavjud [3].

Ayollarga nisbatan zo'ravonlikning yana bir ko'rinishi jismoniy zo'ravonlik bo'lib, ko'pincha, jismoniy zo'ravonlikni amalga oshiruvchilar oiladagi kundalik yumushlardan qochadilar yoki oila byudjetini to'liq nazorat qilishga intiladilar. Masalan erkak ayolning ish haqi, plastik kartalarini olib qo'yishi yoki moliyaviy jihatdan ta'minlamasligi mumkin. Zo'ravon shunday manipulyator bo'lishi mumkinki, jabrlanuvchining do'stlari va hatto qarindoshlaridan foydalangan holda jabrlanuvchini o'z zo'ravonliklarida ayblashgacha boradi. Masalan, yaqinlari oldida ayolning kamchiliklarini bo'rttirib ko'rsatib uni itoatsizlikda, o'zboshimchalikda ayblaydi va o'z xatti-xarakatlarining sababchisi sifatida ko'rsatadi. Bunday manipulyatsiyaga berilgan ayolning yaqinlari ko'pincha jabrlanuvchini o'zini ayblab vaziyatga ko'nikishga undaydilar. Bu esa ayolning ushbu vaziyatdan chiqishning chorasi mavjud emasligi to'g'risidagi hayolga berilishiga, o'zini yolg'iz va himoyasiz his etishiga olib keladi. Buning natijasida ayol har qanday haqorat va kamsitishga, jismoniy zo'ravonlikka chidab yashashga majbur bo'ladi.

Zo'ravonlik natijasida ayol tashvish, ruhiy tushkunlik, jarohatdan keyingi stress buzilishi, kuchli qo'rquv va aybdorlikni boshdan kechirishi mumkin, bu ohir-oqibat ayolning yanada izolyatsiyalashuviga olib keladi.

Ijtimoiy-tarixiy va huquqiy omillar, jamiyatda tajovuzga moyil shaxslarning mavjudligi bilan bir qatorda, zo'ravonlik harakatlari, jumladan, oilada ham viktimologik xarakteriga ega. Ya'ni, oiladagi zo'ravonlik ko'pincha ayollarning o'zini tutishi bilan osonlashadi. Shaxslararo o'zaro ta'sirning buzg'unchi shakllarining fenomenologiyasi nikoh ichidagi va nikohdan tashqari qaram va o'zaro bog'liq munosabatlarni o'z ichiga oladi, ayol shaxsning viktim ko'rinishida namoyon bo'ladi. Ayollardagi viktim xulq-atvor bu psixologiyada keng

o'rganiladigan hodisa bo'lib, u o'ziga xos fikrlash, hissiy reaksiyalar va kuchsizlik, himoyasizlik va nochorlik tuyg'ulari bilan tavsiflangan xatti-harakatni anglatadi. Jabrlanuvchi xulq-atvorini ko'rsatadigan odamlar o'zlarini vaziyatning qurboni sifatida his qilishga moyil bo'ladilar va atrofdagi dunyoni dushman va adolatsiz deb bilishadi. Shaxsiy xususiyatlarning tashqi omillar bilan salbiy o'zaro ta'siri natijasida ayolda shafqatsiz nikoh munosabatlarning qurboni bo'lish potentsiali yuzaga keladi. Bunday xulq-atvor halokat hissi, hodisalarga moslashish va befarqlik holati, o'z xatolariga toqat qilmaslik va o'zini ayblash bilan tavsiflanadi. Binobarin, ayollarning oilaviy munosabatlardagi qurbonligi “umr fojiasi”ga aylanadi, bu yerda hech narsa qurilmaydi, lekin ko'p narsa ruhiy va jismoniy salomatlik va boshqa munosabatlar uchun salohiyat yo'qotiladi [4].

Olimlar viktimizatsiya hodisasini "provokatsionlik", "itoatkorlik", "juftiga o'ta bog'langanlik", "ortiqcha mashg'ullik", "munosabatlar addiktsiyasi", "ruhiy holat", "alohida xarakterli xususiyatlar majmuasi", "qaramlik", "o'rganilgan xulq-atvor me'yorlari to'plami" va "shaxsga moslashish" sifatida ko'rishadi. Ushbu xilma-xil nuqtai nazarlar viktimizatsiyani nafaqat og'riqli qaramlikning namoyon bo'lishi sifatida, balki oiladagi o'zaro munosabatlarning buzilishi, oila a'zolarining shaxsiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan, natijada ularning o'zini-o'zi anglash va shaxsiy o'sishga bo'lgan ehtiyojlari qondirilmaydigan disfunktsional oila modelining namunasi sifatida qarashga imkon beradi.

Jabrlangan ayollarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu ularning hayotining aksariyat sohalarida chegaralarni belgilay olmaslikdir. Doimiy ravishda shafqatsiz nikoh munosabatlariga yoki jismoniy va hissiy zo'ravonlikka duchor bo'lgan ayol nimani xohlashini, nimani yoqtirishini, nimani his qilishini va nimaga ishonishini aniq belgilay olmaydi. Bu narsalar haqida aniq tasavvurga ega bo'lgan odamlar bilan munosabatlarda ayol o'zini "past" his qiladi. U boshqalarga “yo‘q” deb ayta olmaydi va passiv tarzda unga qo'yilgan talablar oqimi qurib ketishini kutadi. Bunday ayol haqiqatan ham nimani xohlashini bilsa ham, unga qanday erishishni bilmaydi [5].

Shunday qilib, nikoh munosabatlarida ayollarning qurbon bo'lishining psixologik xususiyatlari shaxsiy xususiyatlar va sharoitlarning keng doirasini, shuningdek, ayollarni oilaviy zo'ravonlik qurboni bo'lishga moyil qiluvchi tashqi va ichki omillarning jamlanmasini o'z ichiga oladi.

Oiladagi zo'ravonlikning oldini olish uchun jamiyatda ayollarni kamsitishga qarshi siyosatni yo'lga qo'yish, oilaviy inqirozli vaziyatda bo'lgan ayollarni psixologik qo'llab-quvvatlash va rehabilitatsiya qilish dasturlarini amalga oshirish, shaxsiy qurbonlik xususiyatlarini tuzatishga, ayollarning qurbonligining oldini olishga qaratilgan psixologik va amaliy chora-tadbirlar tizimini yo'lga qo'yish zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ильин, Е.П. Насилие как психологический феномен // Universum: Вестник Герценовского университета. 2013. №1.

2. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире /Под ред. Этьенна Г. Круга и др./ Пер. с англ. М: Издательство «Весь Мир», 2003. 376с.
3. Фурманов, И.А. Проявления психологического насилия в супружеских отношениях / И.А. Фурманов // Журнал практического психолога. 2006. № 6. С. 27–33.
4. Матусевич, А.М. Психологические аспекты виктимности // Молодой ученый. 2014. № 8 (67). С. 924-927.
5. Орлов, А.Б. Психологическое насилие в семье — определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи // Психолог в детском саду. 2000. № 2-3.